дәреслекләр һәм программалар төзү алгы планга куела. Казан лингвистика һәм лингвометодика мәктәбенә үзеннән зур өлеш керткән Вәли Нигъмәтулла улы Хангилдин татар теленнән белем бирүнең сыйфатын арттыруда тирән белем бирү белән беррәттән укучыларда телгә карата кызыксыну уятуны һәм сөйләм культурасына, укырга һәм дөрес итеп язарга, фикерләргә, өйрәтүгә, татар теленең грамматика һәм чагыштырма грамматикаларын камилләштерүгә күп көч куя.

Литература

Ганиев, Ф.А. Бөтен гомере - милләткә хезмәттә / Ф.А. Ганиев // Мәдәни җомга. – 2001. – № 26.

Ибраһимов, С.М. Татар телендә синтаксик синонимнар / С.М. Ибраһимов. – Казан: Казан ун-ты нәшр., 1976. – Б. 14

Татарский энциклопедический словарь. – Казань: Институт Татарской энциклопедии АН РТ, 1998. – 703 с.

Хангилдин, В., Шабанов, Х. Грамматика һәм орфография дәреслеге. – I басма / В.Н. Хангилдин. – Казан: Таткитнәшр., 1938.

Хангилдин, В.Н. Татар теле грамматикасы / В.Н. Хангилдин. – Казан: Таткитнәшр., 1959. – 641 б.

Хангилдин, В.Н. Татар теле культурасының кайбер мәсьәләләре / В.Н. Хангилдин. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1976.

Шакурова, М.М. Становление и развитие методики преподавания татарского языка в иноязычной аудитории / М.М. Шакурова // Научный Татарстан. – 2010. – № 2. – С. 36-47.

Шәехова Алинә Халитовна

Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан

ТАТАР ТЕЛ БЕЛЕМЕНДӘ АЛМАШЛЫК СҮЗ ТӨРКЕМЕ ҺӘМ АНЫ ӨЙРӘНҮНЕҢ ТАРИХЫ

В этой статье рассматривается краткая история изучения частей речи. Так же даны их классификации от известных ученых, педагогов, методистов. Моим объектом изучения является местоимение. Потому что на сегодняшний день нет специальной монографии, в которой именно местоимение является объектом обучения. В этом и вся актуальность моей работы.

Ключевые слова: *местоимение, начальный этап изучения, раздел морфологии, грамматическая категория.*

This article has the short studying the parts of speech. There are their classifications of famous scientists, teachers. The object of my study is pronoun. Because nowadays we haven't special monographs which used pronoun such as object of studying.

Key words: *Pronoun, part of speech, the initial period, morphology as a part of grammar, grammatical category.*

Алмашлыклар, аерым бер төркем сүзләр җыелмасы буларак, XIX гасыр ахыры – XX гасыр башларында өйрәнелә башлый. Аларны өйрәнүдә К. Насыйри, Г. Алпаров, Ш. Иманаев, Г. Тәүфикъ, Г. Нугайбәк, М. Корбангали, Х. Габделбәдигъ һ.б. зур өлеш керткәннәр. XX гасыр башы – татар мәгърифәтенең олы юлга чыгу вакыты. Бу чор – татар мәдрәсәләренең заманга җайлашу чоры, дөньяви мәктәпләрнең оешып эшләү, аларда татар теле укытыла башлаган чор. Татар педагогларының, методистларының, мәгърифәтчеләренең яңа буыны калкып чыгу чоры да. Әлеге авторларның хезмәтләре киләчәктә татар телен укыту барышында файдаланырга, фикерләре, эш тәҗрибәләре, һичшиксез, истә тотылырга тиеш [9].

XX гасырның 20–30 елларында татар һәм рус мәктәпләрендә укыту-тәрбия эшенең торышы һәм эчтәлеге, аларның формалары һәм ысуллары, татар теленә өйрәтүнең барышы бүген дә үзәк мәсьәләләрдән санала. Тел галимнәре, күренекле педагоглар, методистлар (Г. Ибраһимов, М. Корбангалиев, Р. Газизов, Х. Бәдигый, Г. Сәгъди, Г. Нугайбәк, Г. Шәрәф һ.б.) укырга-язарга өйрәтү коралы буларак әлифбаны яңарту һәм камилләштерү өлкәсендә, аз укый-яза һәм бөтенләй укый-яза белмәүчеләр өчен дәреслекләр чыгаруда шактый зур эшләр башкарганнар. Берәүләр балаларның игътибарын авазларга юнәлтә, икенчеләре – хәрефләргә, өченчеләре – сүзләргә, аларның мәгънә төсмерләренә, ә дүртенчеләре исә сүз төркемнәреннән һәм җөмләләрдән башлый.

Мәгълүм булганча, хәзерге көндә татар тел белеменең морфология бүлеге телдәге сүзләрне грамматик төркемнәргә бүлә, һәр сүз төркеменең морфологик категорияләрен, ягъни алардагы грамматик мәгънәләрнең үзләренә хас формалар белән бирелешен өйрәнә. Морфологиядә сүз төркемнәре аның сөйләм оештыруда тоткан әһәмиятеннән чыгып аңлатылырга тиеш.

Сүзләрнең сөйләм оештырудагы роленнән чыгып, мәктәп дәреслекләрендә 12 сүз төркемен түбәндәгечә аерып чыгаралар: 1) мөстәкыйль сүз төркемнәре: исем, сыйфат, сан, алмашлык, рәвеш, фигыль, аваз ияртемнәре, 2) бәйләгеч сүз төркемнәре: бәйлек һәм теркәгечләр, 3) модаль сүз төркемнәре: хәбәрлек сүзләр, кисәкчә һәм ымлыклар. Шулар арасында алмашлык сөйләмдә мөстәкыйль мәгънәне белдерә торган сүз төркеме. Ул исем, сыйфат, рәвеш, сан кебек сүз төркемнәрен алмаштырып килә.

Сүз төркемнәре, гомумән, татар теленең иң беренче грамматикаларында ук күрсәтелә башлады. Мәсәлән, А. Троянскийның «Краткая татарская грамматика»сында 8 сүз төркеме бирелгән: исем, алмашлык, фигыль, сыйфат, фигыль, рәвеш, бәйлек, теркәгеч, ымлык [5, 13].

А. Казембекның «Общая грамматика турецко-татарского языка» исемле китабында 9 сүз төркеме күрсәтелгән: исем, сыйфат, сан, алмашлык, фигыль, рәвеш, бәйлек, теркәгеч, ымлык [3, 13]. К. Насыйриның «Әнмүзәҗ»ендә өч сүз

төркеме күрсәтелә: исем, фигыль, хәреф [4, 7]. Шул ук бүленеш Җ. Вәлидинең «Татар теленең грамматикасы» исемле хезмәтендә кабул ителгән [2, 54].

Г. Ибраһимов үзенең 1915 елда чыккан «Татар сарыфы» дигән китабында беренчеләрдән булып татар телендә *алмаш* (64 нче бит) терминын куллана, ә аңа кадәрге грамматикаларда «замир», «исме замир» терминнары кулланылган.

Г. Алпаров «Шәкли нигездә татар грамматикасы» дигән хезмәтендә 5 сүз төркемен төрләнүче (исем, фигыль) һәм төрләнмәүче (рәвеш, ымлык, ярдәмлекләр) дип аталган ике төркемгә бүлә [1, 69-70].

В.Н. Хангилдинның «Татар теле грамматикасы»нда сүзләр өч зур типка аерылган: 1) мөстәкыйль сүзләр (исем, сыйфат, сан, алмашлык, фигыль, рәвеш), 2) ярдәмлек сүзләр (бәйлек, теркәгеч, кисәкчә, модаль сүзләр), 3) ымлык сүз. Барлыгы 11 сүз төркеме күрсәтелгән [7, 14].

1972 елда чыккан «Хәзерге татар әдәби теле морфологиясе»ндә (Авторлары – З.М. Вәлиуллина, К.З. Зиннәтуллина, М.А. Сәгыйтов) 12 сүз төркеме билгеләнә: исем, сыйфат, сан, алмашлык, фигыль, рәвеш, бәйлек, теркәгеч, кисәкчә, ымлык, аваз ияртемнәре, модаль сүзләр. Авторлар, синтаксик роленнән чыгып, аваз ияртемнәрен мөстәкыйль сүз төркемнәренә кертеп карыйлар.

Д.Г. Тумашева үзенең «Хәзерге татар әдәби теле» дигән хезмәтендә сүз төркемнәре турында тирән мәгълүмат бирә, сүзләрне төркемләү принципларын, сүз төркемнәренең үзара мөнәсәбәтен күрсәтә, татар телендә 12 сүз төркеме барлыгын ассызыклый: 1) мөстәкыйль сүз төркемнәре: исем, сыйфат, рәвеш, алмашлык, сан, фигыль; 2) ярдәмлек сүз төркемнәре: бәйлек, теркәгеч, кисәкчә; 3) ымлыклар, аваз ияртемнәре, модаль сүзләр (аерым тора торган сүз төркемнәре). Бу традицион бүленеш мәктәп дәреслекләренең 9 нчы сыйныфында сакланган [6, 27.].

Соңгы елларда (1991 елдан бүгенге көнгә кадәр) мәктәптә сүз төркемнәрен өч төркемгә бүлеп тикшерәләр: 1) мөстәкыйль сүз төркемнәре: исем, сыйфат, сан, алмашлык, рәвеш, фигыль, ияртемнәр; 2) бәйләгеч сүз төркемнәре: бәйлек, теркәгеч, 3) модаль сүз төркемнәре: хәбәрлек сүзләр, кисәкчә, ымлыклар. Бу төр бүленеш татар урта гомуми белем мәктәпләре өчен чыккан 6 нчы сыйныф дәреслегенең нигезендә ята [8]. 2006 елның «Мәгариф» нәшриятында чыккан Ф.А. Ганиевнең «Хәзерге татар әдәби телендә сүзьясалышы» дигән китабында сүз төркемнәренең сүзьясалыш структурасы карала.

Татар тел белеменең аерым проблемаларына караган фәнни мәкаләләр, монографияләр соңгы елларда тагын да еш күренә башлады. Әлеге фәнни эзләнүләрнең нәтиҗәләре урта мәктәптә һәм югары уку йортларының татар филологиясе бүлекләрендә укучыларга аерым дәресләр аркылы җиткерелеп килде.

Шул рәвешле күпчелек галимнәр урта мәктәптә сүз төркемнәрен өйрәтүнең максатын һәм юнәлешләрен билгеләгән китап-дәреслекләр бастырды. Әмма алмашлыкны гына өйрәтү объекты итеп алган махсус монография юк иде әле. Соңгы елларда Д.Г. Тумашева, Ф.С. Сафиуллина, М.З. Зәкиев, Ф.М. Хисамова, Ч.М. Харисова кебек галимнәрнең хәзерге татар әдәби теленең морфологиясенә багышланган тирән эчтәлекле дәреслек-китаплары дөнья күрде.

Шулай итеп, татар теле һәм әдәбияты укытучысының һөнәри компетентлыгын үстерүдә сүз төркемнәренең тарихын, аның тамырларының кая барып тоташуын, шул чорда армый-талмый халыкка хезмәт иткән танылган татар методистларын, аларның хезмәтләрен белү, телгә өйрәтүнең максат-бурычларын ачыклау, нинди уку-укыту ысулларын куллануларын өйрәнү дә зарур.

Литература

1. Алпаров, Г. Шәкли нигездә татар грамматикасы / Г. Алпаров. – Казан, 1945.
2. Вәлиди, Җ. Татар теленең грамматикасы / Җ. Вәлиди. – Казан, 1919.
3. Казембек, А. Общая грамматика турецко-татарского языка / А. Казембек. Казань, 1846.
4. Насыйри, К. Әнмүзәҗ / К. Насыйри. – Казань, 1895.
5. Троянский, А. Краткая татарская грамматика / А. Троянский. – СПБ, 1814.
6. Тумашева, Д.Г. Хәзерге татар әдәби теле / Д.Г. Тумашева. – Казан: Казан университеты нәшр., 1978. – 220 б.
7. Хангилдин, В.Н. Татар теле грамматикасы / В.Н. Хангилдин. – Казан: Таткитнәшр., 1959. – 641 б.
8. Харисова, Ч.М. Татар теле. Теория, күнегүләр, тестлар: Абитуриентлар һәм студентлар өчен ярдәмлек / Ч.М. Харисова. – Мәгариф, 2006. – 207 б.
9. Шакурова, М.М. Становление и развитие методики преподавания татарского языка в иноязычной аудитории. – Научный Татарстан. – 2010. – №3. – С. 207-214

Шәйдуллина Гөлназ Камилевна
Харисов Фираз Фахразович
Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан

РУС ТЕЛЕНДӘ СӨЙЛӘШҮЧЕ УКУЧЫЛАРНЫ ТАТАРЧА ӘЙТЕЛЕШКӘ ӨЙРӘТҮ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ

Излагаются некоторые особенности обучения татарскому произношению учащихся начальных классов школ с русским языком обучения с учетом последних достижений в области психологии, лингвистики, дидактики и методики обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: *методика, навыки, виды речевой деятельности, произношение, язык.*